

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/86/40-45>

Aytac Vazeh qızı Tağıyeva
Bakı Dövlət Universiteti
dissertant
aytac760@mail.ru

ƏNƏNƏVİ TƏHSİL PROQRAMLARINDA AZƏRBAYCAN COĞRAFİYASININ TƏDRİS VƏZİYYƏTİ

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazanmasından əvvəlki dövrdə təhsil müəsisələrində istifadə olunan coğrafiya proqramlarının təhlilindən bəhs olunur. İlk coğrafiya proqramlarının yaranması, bu dövrdə mövcud olan tədris proqramlarının məzmunu, coğrafiya proqramlarında ölkəmizə ayrılan saatların miqdarı, proqramların hazırlanması sahəsində görülən işlərin sistemindən bəhs olunur.

Azərbaycanda yeni-yeni məktəblərin açılması, coğrafiya elminin inkişafı coğrafiya fənni üzrə yeni plan və proqramların yazılmasını zəruri edirdi. Məqalədə ənənəvi təhsil proqramlarında ölkəmizin tədris vəziyyəti Azərbaycan Demokratik Respublikası dövrü, Sovet dövrü və Müstəqillik dövrləri üzrə araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *tədris planı, tədris proqramı, Azərbaycan coğrafiyası, inkişaf tarixi, məktəb coğrafiyası, ümumtəhsil məktəbləri*

Aytaj Vazeh Taghiyeva
Baku State University
dissertatist
aytac760@mail.ru

Teaching status of Azerbaijan geography in traditional educational programs

Abstract

The article deals with the analysis of geography programs used in educational institutions before the independence of the Republic of Azerbaijan. The creation of the first geography programs, the content of the existing educational programs in this period, the amount of hours allocated to our country in geography programs, and the system of work done in the field of program preparation are discussed.

The opening of new schools in Azerbaijan and the development of the science of geography made it necessary to write new plans and programs for the subject of geography. In the article, the educational situation of our country in traditional educational programs was investigated during the period of the Azerbaijan Democratic Republic, the Soviet period and the period of Independence.

Keywords: *educational plan, syllabus, geography of Azerbaijan, history of development, school geography, general education schools*

Giriş

Azərbaycan coğrafiyasının tədrisinin müasir dövrdə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün tarixi inkişafının təhlilini aparmaq məqsədəuyğun olardı. Məlumdur ki, ölkə coğrafiyasının tədris tarixi uzun bir inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycan məktəblərində coğrafiya fənni hələ XIX əsrin 30-cu illərindən etibarən tədris edilməyə başlamışdır. Bu dövrdə Bakı, Şamaxı, Gəncə, Şuşa, Şəki və s. kimi iri şəhərlərdə “rus”, “rus-tatar”, və “realni məktəblər” açıldıqdan sonra coğrafiya bir fənn kimi tədrisdə öz yerini tutdu (Sadıqlı, Allahverdiyev, 1986: 30).

Azərbaycan 1918-ci ilə qədər rus imperiyasının tərkibində olduğu üçün, məktəblərdə o zaman rus dilində mövcud olan coğrafiya dərsliklərindən, proqramlarından və tədris metodiki ədəbiyyatından istifadə olunurdu.

Ölkəmizdə məktəb coğrafiyasının tədrisi tarixinə nəzər yetirərkən, ilk coğrafiya proqramlarının hazırlanması sahəsində Azərbaycan Demokratik Respublikasının mövcud olduğu dövrdə (1918-1920-ci illər) böyük işlərin görüldüyü qənaətinə gələ bilərik.

Bu dövrdə Azərbaycan Maarif Nazirliyi tərəfindən tədris prosesinin təşkili məqsədilə tədris planları, proqramları hazırlanmışdı. Birinci realni məktəbdə, qadın gimnaziyalarında tədris planlarında coğrafiya fənnin tədrisi aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdı:

➤ I realni məktəbin tədris planında coğrafiya fənninə I, II, III, IV, V, VII siniflərdə həftədə 2 saat olmaqla 12 saat yer ayrılmışdı.

➤ Orta məktəblərin milli siniflərinin tədris planında coğrafiya üçün I, II, III sinifə həftədə 2 saat olmaqla 6 saat vaxt verilmişdi. Ümumtəhsil, ümumcoğrafiya, türk xalqlarının tarixi milliləşmiş orta məktəbin tədris planında I, II, III, IV sinifdə hər birində həftədə 2 saat olmaqla cəmi 8 saat tədrisinə yer verilmişdi. Ümumcoğrafiya tədris planında I sinifdə Ölkəşünaslıq, II sinifdə Asiya, Afrika, Şərqi Avropa, III sinifdə Amerika, Avstraliya, Mərkəzi və qərbi Avropa, IV sinifdə türk ölkələrinin coğrafiyasının tədrisi nəzərdə tutulurdu (Qəhrəmanova, 1993: 123-124).

Demokratik Respublikanın Maarif Nazirliyi tərəfindən Azərbaycanda təhsil sahəsində mühüm işlər görüldü. Təhsili Ümumavropa səviyyəsinə qaldırmaq üçün bir sıra fənlər üzrə Parisdən proqramlar gətirilmişdi. 1919-cu ildə Maarif Nazirliyi bütün orta məktəblərdə tarix, coğrafiya, ədəbiyyat, ümumi coğrafiya və başqa fənlər üzrə proqramların yenilənməsi məsələsini ən böyük vəzifə kimi qarşıya qoydu. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə hazırlanan ilk proqramların milli ruhda olması böyük üstünlük idi. 1919-cu ildə "Türk xalqlarının tarixi epizodik kursu" proqramı izahat vərəqi ilə birlikdə nəşr olunan çox maraqlı və milli ruhda yazılmış bir proqram idi. Proqramda tədris olunan materiallar şagirdlərdə Türk xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan xalqının tarixi keçmişi haqqında kifayət qədər məlumat əldə etməyə imkan yaradırdı (Qəhrəmanova, 1993: 130-131).

Proqramın izahat vərəqəsində qeyd olunan 15-ci bənd diqqətimizi çəkdi, belə ki, burada qeyd edilir ki, "Doğma diyarı öyrənərkən əsas gücü ekskursiyalara vermək lazımdır ki, uşaqlar tarixi yerlər ilə, yəni təpə, yarıq, qədim tikililər, qədim hasarlarla tanış olsunlar və onlarda keçmişimizə, milli mədəniyyətimizə məhəbbət hissi oyansın" (Qəhrəmanova, 1993: 135). Buradan görə bilərik ki, şagirdlərdə milli ruhla bərabər öz doğma yurduna məhəbbət yaratmaq məsələləri də diqqət mərkəzindədir. Eyni zamanda proqramda diyarşünaslıq prinsipi də ön planda dayanır.

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanda Sovet hökumətinin qurulması ilə təhsil sistemində əsaslı surətdə dəyişikliklər oldu. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk illərdən, yəni 1920-1921-ci dərəcə illərindən başlayaraq şəhərlərdə və kəndlərdə yeni tipli bir və iki dərəcəli zəhmət məktəbləri təşkil edilirdi. 1920-ci ildə birinci dərəcəli məktəblərin dördüncü qrupu üçün "Coğrafiya" birinci hissə kitabında Azərbaycan Şura Cümhuriyyətinin mövqeyi, sahəsi, iqlimi, faydalı qazıntıları, əhalisinin məşğuliyyəti haqqında qısa məlumat verilirdi (Abdullayeva, 2009).

Həmin dövrdə yaradılan yeni tədris planı və proqramlarının təxmini olması yerli maarif orqanları və müəllimləri yaradıcılığa sövq edirdi. O zaman məktəblərdə əyani vəsaitlərin çatışmaması, coğrafiya, biologiya və digər fənlər üzrə diyarşünaslıq işlərinin aparılmasını, xüsusən ətraf təbiətə və istehsalata ekskursiyaların təşkilini zəruri edirdi. Müəllimlər əvvəllər diyarşünaslıq işləri ilə məşğul olmadığı üçün onlar diyarşünaslıq işlərini təşkil etmək və aparmaq qaydalarını iş prosesində öyrənməli olurdular.

1923-cü ildə Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən respublikamızın I və II dərəcəli zəhmət məktəbləri üçün ilk proqramlar nəşr edildi. Həmin proqramlara əsasən birinci dərəcəli zəhmət məktəbinin IV-V qruplarında coğrafiyanın ayrıca bir fənn kimi tədris edilməsi nəzərdə tutulur və bunun üçün dərəcə planında hər qrup üçün həftədə 3 saat vaxt ayrılırdı. Bu proqrama əsasən I dərəcəli məktəbin 4-cü qrupunda ümumi coğrafi məlumatlar, V qrupunda isə əvvəlcə Zaqafqaziyanın ümumcoğrafi icmalı, sonra isə Azərbaycan ətraflı keçirilirdi. Azərbaycanda sonra Gürcüstan,

Ermənistan respublikaları, daha sonra isə ittifaqın başqa respublika və vilayətləri haqqında məlumat verildirdi (Zülfüqarov, 983: 82).

1920-1930-cu illərdə Azərbaycan SSR-də nəşr edilən coğrafiya plan və proqramları üzərində apardığımız təhlillər nəticəsində həmin proqramları əsas cəhətlərini belə ümumiləşdirə bilərik. Coğrafiya proqramları tərtib edilərkən diyarşünaslıq prinsipi diqqət mərkəzində idi. Şagirdlər öz yaşadığı ölkənin təbii şəraiti, əhalisi, əmək prosesləri, təsərrüfatı ilə yaxından tanış edilirdi. Diyarşünaslıq prinsipi sayəsində tədris praktikasında ekskursiyalar mühüm rol oynamağa başladı.

1930-cu illərin əvvəllərindən başlayaraq Sovet respublikalarında, o cümlədən Azərbaycan SSR ümumtəhsil məktəbləri üçün ÜİK/b/ PMK-nın Sovet məktəblərində “İbtidai və orta məktəbdə tədris proqramları haqqında” 25 avqust 1932-ci il qərarına əsasən yeni tədris plan və proqramları yaradıldı. Qəbul edilən qərarlar əsasında respublikamızın məktəblərində Azərbaycan coğrafiyasının tədrisi istiqamətində mühüm yenilik oldu. 1933/34-cü dərs ilindən etibarən Azərbaycan coğrafiyası ibtidai məktəbin III sinfində 12 saat olmaqla tədris edilməyə başladı. Proqramda nəzərdə tutulmuş vaxt ərzində Azərbaycan SSR-nin tədrisi üçün aşağıdakı mövzuların tədrisi nəzərdə tutulurdu:

➤ ASSR-nin coğrafi mövqeyi və sərhədləri, təbii şəraiti, relyefi, iqlimi, çayları, gölləri, torpaq coğrafiyası, bitki və heyvanat aləmi, faydalı qazıntıları, enerji resursları, zəngin neft ehtiyatları, xammal resursları;

➤ ASSR-nin sənayesi;

➤ Kənd təsərrüfatı;

➤ Nəqliyyat;

➤ ASSR-nin inzibati-siyasi bölgüsü;

➤ ASSR-nin rayonlara bölgüsü. Dağlıq Qarabağ-ərazisi və əhalisi. Naxçıvan SSR-ərazisi və əhalisi (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1933: 50-51).

Proqramın təhlili göstərir ki, Azərbaycan coğrafiyasına 12 saat vaxt verilsə də, proqramda respublikamız haqqında daha çox materialın tədrisi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan SSR respublikasının fiziki-coğrafi icmalına proqramda daha az yer ayrılıb, respublikamızın iqtisadi-sosial coğrafiyasının icmalı isə əsas diqqət mərkəzindədir. Ölkəmizin iqtisadi-coğrafi icmalı, xüsusən kənd təsərrüfatı, sənayesi, neft sənayesi, nəqliyyat, iqtisadi rayonlarının öyrənilməsinə daha çox üstünlük verilmişdir.

1941-ci il iyul ayının 7-də Azərbaycan SSR XMK kolleksiyasında Azərbaycan SSR coğrafiyası haqqında yeni proqram qəbul edildi. Proqrama əsasən ibtidai məktəbin IV sinfində ilk dəfə olaraq SSRİ coğrafiyasının tərkibində Azərbaycan coğrafiyasının tədrisinə 16 saat vaxt ayrıldı. Proqram qabaqcıl coğrafiya müəllimi və metodisti Vəqif Axundovun bilavasitə əsaslandırılması ilə hazırlandı. 1942-ci ildə proqram yenidən nəşr edilir və Azərbaycan coğrafiyasına ayrılan saatların miqdarı 16 saatdan 20 saata qaldırılır. Azərbaycan coğrafiya proqramının quruluşu IV sinifdə keçilən SSRİ coğrafiya proqramının quruluşuna uyğun tərtib edilmişdi (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1942: 59).

Azərbaycan SSR XMK ibtidai və orta məktəblər idarəsi 1945-ci ildə V.Axundovun redaktəsi ilə yeni orta məktəb coğrafiya proqramı nəşr edildi. Proqramda VII sinif SSRİ-nin fiziki coğrafiyasının tərkibində Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiyasına 12 saat vaxt ayrıldı.

VIII sinifdə SSRİ-nin iqtisadi coğrafiyasının tərkibində “Zaqafqaziyanın müttəfiq respublikaları” bölməsinə verilən 14 saat vaxtın 10 saatı Azərbaycanın iqtisadi coğrafiyasının öyrənilməsinə ayrıldı. Nəşr edilən yeni proqramda Azərbaycan coğrafiyasının öyrənilməsinə 25 saat vaxt ayrıldı. Respublikamızın yeddiillik və orta məktəblərinin VII və VIII siniflərində tərtib edilən bu xüsusi proqram Azərbaycan coğrafiyasının öyrədilməsində çox böyük imkanlar yaratdı. Azərbaycan SSR coğrafiyasının bu proqramı sonrakı illərdə ümumittifaq proqramına daxil edilir. 1947-ci ildə isə IV, VII və VIII sinif üçün hazırlanmış Azərbaycan SSR coğrafiya proqramı ayrıca kitabça şəklində çap edilir və məktəblərə göndərilir (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1945: 57).

1951-ci ildə B.Əsgərov və T.Haşımovanın redaktəsi ilə 1951/52-ci tədris ili üçün yeni coğrafiya proqramı nəşr edildi. Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiyasına ayrılan dərs saati, “Çaylar, göllər və

bataqlıqlar” mövzusunə 1 saat əlavə edilməsi hesabına 14 saat müəyyənləşdi. Azərbaycan SSR-nin iqtisadi coğrafiyasına verilən dərs saati, “Azərbaycan SSR-nin rayonlar üzrə icmalı” mövzusunə 4 saat əlavə edilməsi ilə 14 saat oldu. Azərbaycan coğrafiyasına ayrılan dərs saati 23 saatdan 28 saata qaldırıldı. Proqramda Azərbaycan SSR fiziki coğrafiyasına aid olan mövzular və ayrılan saatların həcmi aşağıdakı kimi olmuşdur:

- ✓ Coğrafi mövqeyi, sahəsi və ərazisi – 1 saat
- ✓ Səth quruluşu – 2 saat
- ✓ Faydalı qazıntılar və mineral sular – 1 saat
- ✓ İqlim – 1 saat
- ✓ Çaylar, göllər və bataqlıqlar – 2 saat
- ✓ Xəzər dənizi – 1 saat
- ✓ Torpaq – 1 saat
- ✓ Bitki – 1 saat
- ✓ Heyvanlar aləmi – 1 saat
- ✓ Əhali və siyasi inzibati bölgü – 1 saat
- ✓ Azərbaycan SSR Xalq təsərrüfatının qısa xarakteristikası – 2 saat (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1951: 38).

Proqramda Azərbaycan SSR-nin iqtisadi coğrafiyasına daxil olan mövzular və ayrılmış saatların həcmi aşağıdakı kimi verilmişdir:

- ✓ Azərbaycan təsərrüfatının ümumi xarakteristikası – 2 saat
- ✓ Azərbaycan SSR sənayesi – 1 saat
- ✓ Neft sənayesi – 1 saat
- ✓ Başqa sənaye sahələri – dağ mədən, maşınqayırma, metal emalı, kimya, meşə, ağac emalı, toxuculuq, yeyinti sənayesi – 1 saat
- ✓ Azərbaycan SSR-nin kənd təsərrüfatı – əkinçilik, dənli bitkilər – 2 saat
- ✓ Heyvandarlıq – 1 saat
- ✓ Azərbaycan SSR-nin nəqliyatı – 1 saat
- ✓ Azərbaycan SSR-nin rayonlar üzrə icmalı – 6 saat

Azərbaycan SSR-nin əsas iqtisadi-coğrafi rayonları və onların xarakteristikası: Abşeron-Qobustan, Kirovabad-Daşkəsən, Kür-Araz, Lənkəran-Astara, Nuxa-Zaqatala, Quba-Xaçmaz, Naxçıvan MSSR, Dağlıq Qarabağ MV, Kəlbəcər-Qubadlı (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1951: 60).

1957-ci ildə 1957/58-ci tədris ili üçün hazırlanmış yeni proqramda əvvəlki proqramlarda olduğu kimi, Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiyasına 14 saat vaxt verilir. SSRİ fiziki coğrafiyası kursunun proqram materialının yenidən işlənməsi ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycan SSR coğrafiyası proqram materialının məzmununda bəzi dəyişikliklər edilmiş və onun tədrisi III rübdən IV rübə köçürülmüşdür. Beləliklə, 1957/58-ci dərs ilindən başlayaraq VII sinifdə SSRİ-nin fiziki coğrafiyası kursu, Azərbaycan coğrafiyasının tədrisi ilə tamamlanır. Azərbaycan coğrafiyasının IV rübə keçirilməsi onun tədrisi prosesində məhəllin havası və ətraf mühitin təbii hadisələri üzərində müşahidə təşkil edilməsinə imkan yaradır. Azərbaycan SSR-nin coğrafiyası bölməsinə “Azərbaycan SSR-nin fiziki-coğrafi sahələri” adlı yeni mövzu əlavə edildi və tədrisi üçün 6 saat vaxt nəzərdə tutuldu. Azərbaycan SSR-nin iqtisadi coğrafiyası isə IX sinifdə daha geniş tədris edilir. Azərbaycan SSR iqtisadi coğrafiyasına 12 saat vaxt ayrılmaqla, tədris ilinin sonunda Orta Asiyadan sonra keçirilir. Nəticə olaraq Azərbaycan SSR-nin coğrafiyasına 26 saat vaxt ayrıldı (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1957; 1959).

Nəhayət 1966/67-ci tədris ilində VII sinif II yarımildə Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiyası 17 saat, VIII sinif II yarımilində isə Azərbaycan SSR-nin iqtisadi coğrafiyası 15 saat həcmində tədris edilməyə başladı. Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiyasına ayrılan 17 saatın 11 saati ölkənin fiziki-coğrafi icmalına, 6 saati isə Azərbaycanın fiziki-coğrafi sahələrinə – Böyük Qafqaz (2 saat), Kiçik Qafqaz (Naxçıvan MSSR və Dağlıq Qarabağ M.V. 2 saat), Lənkəran (1 saat), Kür-Araz (1 saat) müvafiq gəlirdi (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1966: 59).

Proqramın izahat vərəqəsində deyilirdi ki, Azərbaycan SSR coğrafiyasının xüsusi proqram və dərsliklər üzrə keçməkdə məqsəd, respublikamızın təbiətini, təsərrüfatını, şəhərlərini daha ətraflı öyrənməkdir. Azərbaycan SSR coğrafiyasının tədrisi prosesində ölkəşünaslıq işləri, yerli təbiətin qorunması və daimiləşdirilməsi məsələsinə xüsusi diqqət vermək lazımdır. Bu məqsədlə verilən biliklər məktəbin yerləşdiyi inzibati rayonlardan və ya coğrafi sahədən alınmış konkret faktlarla zənginləşdirilməlidir (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1966: 7).

Azərbaycan SSR Nazirlər kabinetinin kollegiyasının 22 iyun 1978-ci il 82 №-li qərarı ilə təsdiq etdiyi və 1979-cu ildə nəşr olunan yeni coğrafiya proqramında respublikanın fiziki coğrafiyası VII sinifdə, iqtisadi coğrafiyası isə VIII sinifdə SSRİ coğrafiyasının tərkibində tədris edilməyə başladı. Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiyası 25 saat, iqtisadi coğrafiyasına isə 5 saat vaxt ayrıldı. Bundan əlavə, Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi icmalının tədrisi VIII sinifdə Zaqafqaziya mövzusunə ayrılmış 3 saat vaxtda nəzərdə tutulmuşdu. Yeni proqramın mənfəəti ondan ibarət idi ki, Azərbaycan SSR-nin fiziki coğrafiya proqramı həddən artıq yüklənmiş, Azərbaycan SSR-nin iqtisadi coğrafiya proqramında dolaşlıq nəzərə çarpır və tədrisi üçün hansı dərs vəsaitinin istifadə olunması nəzərə alınmamışdı.

Yeni proqramda SSRİ fiziki coğrafiyasının üçüncü bölməsi Azərbaycan SSR fiziki coğrafiyasına həsr olunmuşdur. Yeni proqram üzrə Azərbaycan SSR fiziki coğrafiyası bilavasitə respublikamızın ərazisinə daxil olan Qafqaz regionu öyrəniləndikdən sonra tədris etmək nəzərdə tutulmuşdur. Belə bir yanaşma Azərbaycan SSR ərazisinin Qafqazla birlikdə kiçik miqyasda, ayrılıqda isə orta və iri miqyasda öyrənməyə və bunun əsasında şagirdlərdə hər hansı bir ərazinin müxtəlif miqyaslarda tədqiqi və öyrənilməsi haqqında təsəvvür yaratmağa imkan verir. Azərbaycan SSR fiziki coğrafiyası proqramı aşağıdakı hissələrdən ibarətdir:

1. Azərbaycan SSR-nin fiziki-coğrafi icmalı;
2. Azərbaycan SSR-nin təbii-coğrafi vilayətlərinin təbii-şəraiti və təbii ehtiyatları;
3. Məktəbin yerləşdiyi muxtar respublikaların, muxtar vilayətlərin və ya iqtisadi rayonun təbiəti və təsərrüfatı.

Azərbaycan SSR fiziki coğrafiyasının tədrisində təbii şəraitin və onun ayrı-ayrı komponentlərinin təsərrüfat cəhətdən qiymətləndirilməsi, insanların ictimai istehsal fəaliyyətinin təsiri nəticəsində onların dəyişməsi rekonstruksiyası və mühafizəsi, habelə meliorasiya, suvarma su təchizatı, məsələlərinə geniş yer verilmişdir. Praktiki işlər sisteminə ənənəvi iş üsulları ilə yanaşı, məhəllin süxurları ilə tanışlıq əsasında mineral kolleksiyasının hazırlanması, məktəb yerləşən məntəqə üçün ümumi radiasiyanın miqdarının, buxarlanma və rütubətlik əmsalının, şaxtalı və temperaturu $+10^{\circ}\text{C}$ -dən yuxarı olan günlərin hesablanması, xəritənin tutuşdurulması əsasında müəllimin təklif etdiyi fiziki-coğrafi rayonun kompleks fiziki-coğrafi xarakteristikasının tərtibi, Nabran-Şahdağ, Puşkin-Kömürçay xətləri üzrə landşaft profillərinin tərtibi və s. kimi konstruktiv məsələlər mühüm yer tutur (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1979: 12-13).

Azərbaycan SSR-nin iqtisadi coğrafiyası yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi VIII sinifdə tədris edilir. Azərbaycan SSR sənayesinin, kənd təsərrüfatının və nəqliyyatın coğrafiyasını SSRİ-nin müvafiq təsərrüfat sahələrinin coğrafiyasına həsr edilmiş mövzuların tədrisi prosesində, ölkənin ümumi təsərrüfat sahəsinin və sisteminin üzvi bir həlqəsi kimi, onunla qarşılıqlı əlaqə və müqayisə şəraitində öyrənilir (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1979: 18-19).

1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsi ilə coğrafiya fənninin məzmun və strukturunda ciddi dəyişikliklər edilmişdir. Buna müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş yeni tədris planı və proqramları hazırlanır. Məktəblərdə yeni tədris planında coğrafiya fənninə ayrılan saatların miqdarı 459 saata çatdırılır. SSRİ adlı dövlətin ləğv edilməsi ilə əlaqədar olaraq eyniadlı fiziki və iqtisadi coğrafiya kursları da proqramdan çıxarılır. Azərbaycanın fiziki və iqtisadi coğrafiyasına verilən saatların miqdarı 30 saatdan 102 saata qaldırılır. Azərbaycan Respublikasının fiziki coğrafiyası VII sinifdə I-II rüblər həftədə 3 saat olmaqla 51 saat, Azərbaycan iqtisadi-sosial coğrafiyası VII sinifdə III-IV rüblər həftədə 3 saat olmaqla 51 saat həcmində tədris edilməyə başladı (Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, 1992: 3-4).

Azərbaycan Respublikasının fiziki coğrafiyası kursu ölkəşünaslıq xarakterli olub, başlıca məqsədi respublikamızın Qafqazda və Yer kürəsində tutduğu əlverişli mövqeyi, ayrı-ayrı təbii komponentlərinin mənşəyini, formalaşma qanunauyğunluqlarını, qarşılıqlı əlaqələrini, təsərrüfat əhəmiyyətini, təbiəti mühafizə və səmərəli istifadəsi problemlərini, ayrı-ayrı təbii sahələrin və fiziki-coğrafi rayonların kompleks fiziki-coğrafi xarakteristikasını öyrətməkdir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial coğrafiyası kursu ölkəşünaslıq prinsiplərinə uyğun olub, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi-coğrafi mövqeyi, əhalisi, siyasi-inzibati ərazi bölgüsü, təbii şərait və təbii ehtiyatların təsərrüfat əhəmiyyəti, maddi və qeyri-maddi istehsal sahələrinin inkişafı, nəqliyyat-iqtisadi əlaqələri, iqtisadi rayonlaşdırılması haqqında ətraflı məlumat öyrənməyə imkan yaradır.

Nəticə

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, məqalədə Azərbaycan Demokratik Respublikası, sovet dövrü və müstəqillik illərində tərtib edilmiş proqramlar təhlil edilmişdir. Azərbaycan Demokratik Respublikasının ömrü az olduğundan, yaradılan yeni plan və proqramlar uzunmüddətli istifadə edilə bilmədi, lakin tədris planı və proqramları az müddətdə istifadə edilsə də, o dövrdə təhsil alan şagirdlərdə milli ruh, azadlıq eşqi və vətənpərvərlik hisslərinin aşılmasında mühüm rol oynamışdı.

Sovet dövründə müxtəlif illər üzrə yeni-yeni proqramlar hazırlanırdı, Azərbaycan SSR coğrafiyasına ayrılan saatlar artırılırdı. Proqramların hazırlanmasında V.Axundov, B.Əsgərov və T.Haşımovanın xidmətlərini xüsusi ilə qeyd edə bilərik. Qeyd etmək olar ki, ölkəmizin inkişafında sovet dövrünün nailiyyətləri daha çox göz önündə verilir. İnkişafın arxasında dayanan ölkəmizin əlverişli təbii şəraiti, yeraltı və yerüstü sərvətləri, əlverişli coğrafi mövqeyə malik olması, xalqımızın əzmkarlığı, gücü, vətən sevgisi isə arxa planda qalırdı.

Nəhayət, müstəqillikdən sonra SSRİ-nin fiziki və iqtisadi coğrafiya kursları proqramlardan çıxarılır və Azərbaycan coğrafiyasına ayrılan saatların miqdarı xeyli artırılır. Tərtib edilən proqramlarda xüsusən ölkəmizin təbii zənginlikləri, iqtisadi qüdrəti, təbii şəraiti, əhali və xalq təsərrüfatının xarakterik xüsusiyyətlərinə geniş yer verildi. Şagirdlərə ölkəmizin coğrafiyasını daha yaxşı mənimsəmək üçün tədris proqramlarında suallara, praktik fəaliyyət tələb edən tapşırıqlara, xəritə üzərində iş, ekskursiya və müşahidələrin keçirilməsi üçün əlavə imkanlar yaradıldı.

Ədəbiyyat

1. Sadıqlı, H.Ə., Allahverdiyev, N.N. (1986). Məktəb coğrafiyasının inkişaf tarixi, məzmunu və anlayışları. Bakı, 119 s. 2
2. Qəhrəmanova, A.F. (1993). Azərbaycan Demokratik Respublikasında xalq maarifinin təşkili yolları. Bakı: Az. ETPEİ, 180 s. 1
3. Abdullayeva, Z.H. (2009). Azərbaycanın ümumtəhsil məktəblərində coğrafiyanın tədris tarixi. Bakı, 151 s.12
4. Zülfüqarov, M.A. (1983). Coğrafiya dərsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri. Bakı, 116 s. 3
5. Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, Coğrafiya. (1933). Bakı, 72 s.9
6. Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, Coğrafiya. (1942). Bakı, 81 s. 5
7. Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, Coğrafiya. (1945). Bakı, 78 s. 6
8. Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, Coğrafiya. (1951). Bakı, 84 s. 7
9. Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, Coğrafiya. (1957). Bakı, 86 s.10
10. Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, Coğrafiya. (1979). Bakı, 124 s.11
11. Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, Coğrafiya. (1966). Bakı, 66 s.8
12. Orta Ümumtəhsil məktəblərinin proqramları, Coğrafiya. (1992). Bakı, 82 s. 4

Rəyçi: p.e.n. Nərminə Seyfullayeva

Göndərildi: 11.10.2022

Qəbul edildi: 29.12.2022